

Socialistické vlastnické poměry a problém rozporu

Vývoj komunistické společensko-ekonomické formace — především rozvoj nového způsobu výroby a odpovídajícího způsobu života, proměny sociotřídní struktury atd. — je také vývojem vlastnických vztahů nového typu. „Změna ve vlastnických vztazích se rozhodně neomezuje na jednorázový akt, v jehož důsledku se základní výrobní prostředky stávají majetkem všeho lidu“ [Andropov 1983]. Pro pochopení současné etapy společenského vývoje je podstatné to, co v celé složitosti vlastnických poměrů následuje za tímto „jednorázovým aktem“.

Jistěže ovšem již tímto aktem se zakládá nejen radikálně nový typ vlastnictví, ale mění se zásadním způsobem i vývojová dráha ostatních existujících vlastnických forem. Proměňují se jejich reprodukční a vývojové možnosti: buď se dále rozvíjejí již jako specifická trasa osvojování vlastnických poměrů nového typu (družstevní forma), nebo nutně — u soukromého vlastnictví — dochází k zúžené reprodukci a zániku. Změněnou společenskou roli lze také předpokládat u osobního vlastnictví.

Zrání nových vlastnických vztahů — tj. jejich zformování do určitého světového systému, jenž funguje v jistém ohledu jako osnova, resp. zdroj nového způsobu společenské reprodukce — je nesporně dlouhodobý, ale i nejednoznačný, rozporný proces. Co to však v konkrétnosti znamená?

Odpověď není snadná. Logika zrání a fungování vlastnických poměrů nového typu je prakticky i teoreticky otevřeným problémem. Souvisí to nepochybně s tím, že teprve současná etapa vývoje socialistické společnosti staví daný problém do popředí mnohem výrazněji než kterákoli předchozí období. A možná, že i výrazněji než budoucí etapy rozvoje komunistické formace.

Z hlediska celku společenského rozvoje je zejména patrný přesun důrazu od společenskoekonomického rozvoje ve smyslu kumulace hmotných a duchovních předpokladů výroby (i života jako celku) na rozvoj ve smyslu procesové „mobilizace“ existujících předpokladů, k odhalování možností a rozvinutí takových procesů, jež jsou schopny maximálně či optimálně využít společensky již daných předpokladů. Takové procesy jistě nemohou být volně zkonstruovány ani prostě převzaty z jiného typu společnosti a jako efektivní implantovány do „organismu“ socialistické společnosti. Reálně mohou vzniknout jen tak, že jsou zákonitým — byť zatím latentním nebo již v určité míře manifestním — výsledkem či projevem vlastního vývoje komunistické společenskoekonomické formace.

Zmíněný důraz je především objektivním „důrazem“, projevem určitého stupně rozvinutosti nové společnosti. Za hledáním cest mobilizace zdrojů (což je formulace ve vědě sice užívaná, ale teoreticky ne vždy zřetelná) se podle našeho názoru jednoznačně skrývá nová objektivní kvalita ve vývoji for-

(1) Na tuto stať autor tematicky navazuje další stať *Společenské vlastnictví, způsob života a zájmy*, jež bude uveřejněna v příštím čísle Sociologického časopisu.

mace: atributem rozvinutosti společnosti je její vlastní dynamika, a proto i zdroje, jež tuto dynamiku zakládají — *formaci vlastní rozporů*.

Na počátku vývoje socialistické společnosti rozporů tohoto druhu — v principu — existovat nemohou, resp. mají jen zárodečnou podobu. V tomto smyslu nemá nová společnost vlastní základ pohybu. Neutváří se z vlastních vnitřních rozporů, nýbrž v procesu daném bezprostředními způsoby řešení rozporů předchozí společensko-ekonomické formace nebo též v návaznosti na způsoby řešení rozporů, jež vyplývají z existence dvou světových společensko-ekonomických soustav [blíže k tomu viz Růžička 1986].

Proto i vlastnické poměry mají zpočátku spíše charakter určitých mocensky založených objektivních předpokladů (obecně ve smyslu výrobních prostředků „daných“ ke společné dispozici pracujícím) než charakter vlastních zdrojů společenského pohybu. Byť je právě v této etapě provázela světonázorová představa o tom, že automaticky takovým zdrojem jsou. Jenomže vlastnictví, řečeno s Marxem, pro jednotlivce znamená mít ve společenství „objektivně subjektivní existenci“ [Marx 1974 : 105]. Vlastnické vztahy — včetně své subjektivní dimenze — se teprve musí jako dynamický zdroj na těchto „vstupních“ předpokladech rozvinout.

Pro pochopení specifických zákonitostí socialismu je zvlášť důležité zdůraznit a teoreticky více respektovat již dosažené poznání složitosti fenoménu vlastnictví. Vlastnictví samo je — jak říká Marx — dvojitý vztah, který z jedince činí jednak rovnoprávného člena společenství, jednak vlastníka. Vlastnictví jako vlastnictví výrobních prostředků je tedy pouze zkráceným vyjádřením podstaty věci. „Redukujeme toto vlastnictví na vztah k podmínkám výroby“ [Marx 1974 : 107, 105], aniž ovšem můžeme ztrácet se zřetelem jeho širší obsah.

Jakmile je vyřešeno „bezprostřední vyvlastňování vyvlastňovatelů“ na bázi nového typu státu, přesouvá se praxe k cíli „*zespolečenštit výrobu skutečnou*“ [Lenin 1950 : 297—298]. Neboť „skutečný proces přivlastňování (a to se neméně týká vlastnických poměrů komunistického typu — pozn. R. R.) probíhá teprve ve skutečném procesu výroby“ [Marx 1958 : 415].

Nový typ vlastnictví je novou formou sebepohybu a seberozvoje společnosti. Je proto logické, že při svém dalším rozvoji musí socialistická (resp. komunistická) společnost jakoby znovuobjevovat pozitivní hodnotu rozporu. A teprve s vědomím této hodnoty rozporu pak může také reálně usilovat o identifikaci svého základního či *základních rozporů* — a tyto rozporů pak musí (je tomu tak u každé formace) hledat i v kontextu *vlastnických* poměrů, jejich charakteru a vývojového stupně.

Zdánlivý paradox znovuobjevování pozitivní hodnoty rozporu spočívá v tom, že socialismus jako řešení základního rozporu staré společnosti nutně neguje tento rozpor v jeho celistvosti — a konstituuje se sám jako specificky jiný rozpor než ten, jenž byl původním zdrojem jeho existence. Radikální odlišnost nového základního rozporu však nepřestává znamenat dialektickou negaci rozporu předchozího.

To mimo jiné znamená, že v propastné rozdílnosti uvedených základních rozporů (z nichž nový zatím spíše logicky předpokládáme, než konkrétně známe) je něco *společného*, obecného, co je pro další praxi a vývoj socialismu nezbytné znát a docenit. Takový úkol vzniká i přesto, že problém pozitivní

(2) Co nám nejen, jak zdůrazňuje Marx, šetří opakování v systému poznatků — ale i co je, jak soudíme, zároveň třeba opakovat, jinak se z poznání ztrácí.

stránky rozporu — jež je tím obecným(2) — historicky nový není: zvláště na předchozí společnosti byl dostatečně analyzován, neboť atributem kapitálových vztahů a jim vlastních rozporů je vysoce rozvinutá „reprodukční dimenze“, sebepohyb a sebeobnova.

V tomto ohledu je smysluplné hovořit právě o *stránkách* rozporu. Odlišnost kapitalismu a socialismu jistě tkví v povaze základních rozporů. Antagonistický rozpor vlastní kapitalismu je především — a zcela adekvátně — interpretován ve smyslu nesmiřitelnosti třídních zájmů. To však vůbec nevyklučuje existenci (a tím i teoretickou abstrakci) jeho reprodukční funkce: antagonismus kapitálu a námezdní práce samozřejmě implikuje, že námezdní práce je momentem kapitálu, „aktem“ jeho reprodukce, atd. Má tedy dvojaký charakter. Nesmiřitelnost rozporu znamená jeho zásadní destruktivnost, v konečných důsledcích destruktivnost vůči vlastnímu společenskému systému, to, že plodí své řešení — socialismus.

Ale týž rozpor námezdní práce a kapitálu je — jako „zdrojový moment“ reprodukce kapitálu (a tedy i námezdní práce) — neustále řešen (a jako protiklad evidentně „smiřitelný“) v tom, že se transformuje v proces společenské reprodukce určitého typu, tj. že jej neustále vyvolává. V tom je druhá stránka rozporu, jeho především funkční konstruktivnost. Rozpor v této stránce funguje jako relativně stálá potenciace určité procesuální jednoty výrobních a také životních předpokladů, určitého spojení (organizace) individuálních a skupinových zájmů, a tím i určitých forem realizace zájmů celospolečenských.

Také v komunistické společnosti — už v její první fázi — musíme předpokládat vývoj jejího základu v uvedeném smyslu. Přitom předpoklad, že jde o neantagonistické rozpory, by neměl vést ke zkreslené představě o jejich charakteru. U těch rozporů, které „zajišťují“ společenský reprodukční proces, a tudíž dávají sociální realitě charakter společensko-ekonomické formace (jež můžeme označit také jako afirmativní, reproduktivní apod.), vůbec nejde o problém jejich likvidace, překonání. Zde naopak jde o vznik a rozvinutí určitých závislostí a napětí ve společenské realitě, jež jsou relativně trvalé a jež stimulují obnovu a vývoj této reality.

Jinou otázkou je, že vlastní zformování těchto závislostí představuje zjevně určitý „krok“ *revolučního* procesu, v němž jsou překonávány rozpory jiného typu. Řešení zmíněných rozporů tu však znamená nikoli likvidaci rozporu, ale *evoluční* tvorbu (obnovu) jeho věčných prvků a vztahových forem.

To, oč jde, vyjádřil již Marxův závěr z *Teorii o nadhodnotě*, v němž zdůrazňuje, že „neustálá reprodukce týchž vztahů“ — pro nás již vztahů podmiňujících socialistickou výrobu — „způsobuje, že se tyto vztahy jeví nejen jako společenské formy a výsledky tohoto procesu, nýbrž zároveň i jako jeho stálé *předpoklady*. Ale těmi jsou jen jako předpoklady, které on sám ustavičně *klade*, vytváří, *produkuje*“ [Marx 1968 : 499].

Jestliže jádro nových vlastnických poměrů tkví v rozvinutí svébytné *soustavy reprodukčních rozporů*, pak je na místě existenci reprodukčních rozporů učinit také přednostním předmětem výzkumu. Jsou spolu s vývojovými rozpory klíčem k odhalení specifických zákonitostí soudobé socialistické společnosti. Samy jsou základem zákonitostí fungování společenské reality (jako určitá její procesová složka); lze o nich mluvit taktéž jako o rozporech funkcích.

S tímto vymezením funkčních rozporů se samozřejmě okamžitě otevírají další otázky — především právě problém souvislosti rozporů *funkčních* a rozporů *vývojových*, tj. rozporů, jejichž řešení i v socialismu nespočívá v jejich

takříkajíc energetickém využití a obnově, nýbrž v jejich změně, překonání, odstranění.(3)

Zůstaňme však nadále u problému funkčních rozporů, jež se zdají být v současné etapě socialistického vývoje zatím klíčovou „neznámou“ a hypotézu jejich existence a charakteru nestačí jen deduktivně dovodit, ale je nezbytné ji také analyticky dále argumentovat alespoň v základních rovinách konkretizace pohybu vlastnických vztahů.

Reprodukční rozpor, organizující zájem a charakter vlastnického subjektu

Hlavní rozpor nebo rozpory určité vývojové fáze společensko-ekonomické formace se jistě nemusí týkat toho, co je obecné pro veškerý čas trvání formace — včetně obecných zákonitostí fungování společenského systému. Pokud tyto zákonitosti a jim odpovídající funkční rozpory známe, jsme schopni na jejich pozadí určit specifické rozpory dané vývojové etapou.

Nelze však říci, že taková podmínka v současnosti platí. Stojíme tedy před úkolem identifikovat prakticky všechny rozpory, jež mohou být podstatné pro socioekonomický pohyb společnosti, a následně zvažovat jejich roli z hlediska společenské změny a z hlediska společenské reprodukce.

Nicméně už náš předpoklad reprodukčních rozporů, resp. jejich odlišnosti od rozporů vývojových, dovoluje jít za hranice běžných a v zásadě mechanistických forem identifikací společenských rozporů a značně neorientovaných rozvah na známé téma „využívání rozporů“.

Na tomto místě máme ovšem jen minimální prostor pro bližší ilustraci analytických přístupů k sociálním rozporům a dosavadních výsledků hledání „základního rozporu“ socialismu.(4) Pro naše účely bude muset stačit, když se v určitém bodě naší rozvahy krátce zastavíme pouze u jednoho z nemnoha současných konstruktivních pokusů o určení základních rozporů společnosti (konstruktivního již v tom, že v řešení této otázky respektuje nezbytnost konkrétní práce s kategorií zákona).

Zatím však jen poznamenejme, že jeho autor F. Zich [Zich 1986 : 149—168], i když se nezabývá otázkou odlišnosti funkčního a vývojového rozporu, má právem výhrady k taxativnímu a pouze *vnějšimu* (mohli bychom říci: vnitřním, „procesovým“ charakterem „nedefinovanému“) rozlišení rozporů.(5) Výhrady adresuje konkrétně typologii B. I. Siusiukalova [Zich 1986 : 156; Siusiukalov 1976 : 208—212; 219]. Tím nás uvádí k našemu problému, neboť v této typologii je hlavní rozpor socialismu definován také v kontextu vlastnictví a rovnosti vlastnického subjektu — jako rozpor mezi rovností členů společnosti ve vztahu k výrobním prostředkům a jistou nerovností jejich materiál-

(3) Mnozí marxističtí autoři poukazují na to, že sociologické zákony nelze ostře členit na zákony struktury, fungování a vývoje. Totéž přirozeně musí platit i pro identifikaci rozporů společenského systému. Trvale platí i pro souvislost rozporů, zakládajících fungování a vývoj systému, že „pojem změny existuje i ve funkční závislosti, třeba jen v nezjevné formě, že se funkční formou může projevovat i příčinnost“ [Uledov 1975 : 153].

(4) Solidní základ studia rozporů především přinesla poměrně rozsáhlá, více než deset let trvající diskuse v SSSR, zdůrazňující mimo jiné hledisko souvislosti rozporů soudobé epochy, komunistické společensko-ekonomické formace a socialistické fáze jejího vývoje. S významnými závěry přišli G. J. Glezerman, G. M. Štraks, V. S. Semjonov a další.

Rámcový přehled o této diskusi a literatuře s ní spojené získá čtenář ze statí uveřejněných ve Filozofickém časopise č. 4 z r. 1984.

(5) Rozlišení funkčního a vývojového rozporu je právě základním krokem takového „vnitřního“ vymezení — tj. rozlišení rozporu podle jeho úlohy v dialektice společenského pohybu.

ního zabezpečení, — přičemž současně je definován způsobem prozrazujícím standardní bezradnost těchto typologií a analýz.

Dané vymezení hlavního rozporu, jak je na první pohled zjevné, nevypovídá vůbec nic o zdroji společenské reprodukce. S jistou tolerancí je možno jej chápat jako vývojový rozpor, ale i tak má charakteristika rozporu spíše ráz konstatování jakési nedostatečnosti reality, kterou je vhodné postupně napravovat. Ani vícerozměrnost významu rovnosti tu není doceněna. Fenomén vlastnictví (vztah k výrobním prostředkům) zůstává vnitřně „prázdný“, není diferencován. Přitom tvrzení o rovnosti vlastnického vztahu je ve skutečnosti platné plně jen v relaci k předchozí kapitálové nerovnosti, tzn. jako efekt řešení určitého vývojového (zde antagonistického) rozporu. Rovnost jako „relační kategorie“ však nutně mění svůj obsah, týká-li se východisek a zdrojů pohybu nové společnosti.

Vlastnictví jako svébytná vztahová soustava a proces obsahuje rozpory — rozpor tkví již mezi zmíněným „vstupním“ objektivním postavením, individuí a subjektivní, resp. činnou formou jejich projevu, a tím i mezi činnými projevy jednotlivých subjektů apod. V uvedeném případě je však mlčky zaměněna rovnost objektivní situovanosti člověka za rovnost celistvého, rozvinutého, vyzrálého vlastnického vztahu.

Soudobá běžná životní i vědecká empirie však vede ke stejnému výsledku jako logický rozpor obsažený v Siusiukalově vymezení hlavního rozporu — totiž k inverznímu vyjádření rozporu s důrazem na subjektivní (resp. procesuální) dimenzi: ke konstatování rozporu mezi konkrétně historickými nerovnostmi v činných projevech vlastníků (vlastnictví) a relativní rovností jejich materiálního zabezpečení.

Takto vymezený rozpor je spíše již vyjádřením charakteru dosažené etapy vývoje socialistické společnosti, reflexí výsledků reálného společenského pokroku, a tedy — zdánlivě paradoxně — vlastně také výrazem „odstraňování“ prvního z uvedených rozporů. Rozhodně však je to rozpor, do něhož lze dosadit celou paletu dosaženým stupněm vývoje aktualizovaných a dnes velmi diskutovaných problémů, spojených s neekvivalencí uspokojování potřeb subjektu a společenské užitečnosti výsledků jeho práce (výkonové orientace, zásluhovosti, funkční a disfunkční diferenciace apod.) [Filipcová 1985 : 5—14 aj.].

Nicméně i zde však jde o vývojový rozpor, jehož řešení znamená kvalitativní změnu společenského reprodukčního procesu, ale samo *zdrojem trvání* tohoto procesu není.(6) I když zmíněné problémy jsou nutně atributem reprodukčních rozporů a vztahů (problém výkonové orientace například nelze oddělit od otázky podmínek a vlastní realizace výkonového principu, tj. funkčního uplatnění a reprodukce výkonové orientace).

Pro postižení povahy reprodukčních (funkčních) rozporů v kontextu rozporů vývojových — zvláště pak v dimenzi vlastnictví — je zjevně rozhodující metodologický přístup, jenž je sám produktem analýzy kapitálu. Pro daný úkol je zvláště důležité, že *produktem a prvkem společenské reprodukce* (lze to tak snad říci) jsou nejen produkované věci a diferencované způsoby produkce těchto věcí, ale také a hlavně *způsoby produkce a reprodukce lidí a samy společenské subjekty* jako výsledky této reprodukce. Výrobní a vlastnické vztahy — a stejně tak v nich obsažené rozpory — mají nutně svou subjekti-

(6) Proto ani systematická identifikace nedostatků a bariér společenského vývoje, jakkoli je nezbytná, není dostačujícím předpokladem pro vysvětlení skutečných možností společenského pohybu.

vitů: v situaci reprodukčního procesu nové společnosti jde především o to, jak se objektivní podmínky práce a práce sama *personifikují*.(7)

Proto se zdá, že teprve analýza vztahů mezi odlišnými formami jednání, jimiž se jejich nositelé projevují diferencovaně jako vlastníci, může být klíčem k postižení rozhodujících funkčních rozporů socialistické společnosti, popřípadě specifiky jejich vazby na rozpory vývojového typu. Pro tuto analýzu je přitom nesporně důležitý celkový životní kontext vlastnických projevů — charakter *životního způsobu*.

Vztahy odlišných vlastnických projevů a jejich nositelů nesporně bezprostředně spadají do roviny rozporů, jež lze abstraktně vyjádřit jako rozpor člověk-společnost. Ani v socialismu nepřestává platit, že společnost nelze chápat abstraktně. F. Zich, který rozpor člověk-společnost řadí mezi čtyři hlavní rozpory společenské reality (spolu s rozpory člověk-příroda, výrobní síly-výrobní vztahy, bytí-vědomí), proto také zdůrazňuje, že se „vyjevuje také v rozporech člověk-sociální skupina a dále i v rozporech mezi sociálními skupinami, mezi jejich institucemi atd.“

Podstatné však je podle našeho soudu to, že daný rozpor implicity „protíná“ ostatní rozpory, je sociálním obsahem jejich struktury a dynamiky. Tak Zich, když charakterizuje zákonitost „zájmu na výkonu činnosti pro tvorbu hodnot“, mluví o zákonu, „jenž řeší a vyjadřuje určitou stránku rozporu člověk-příroda, vyžaduje, aby ve společnosti bylo příslušné uspořádání, *aby existoval určitý subjekt, který má zájem na optimální aktivitě lidí* a aby bylo vynaloženo určité úsilí (vydání sil) lidí“ [Zich 1986 : 165, 160; potvrzeno — R. R.]. To je de facto konstatování objektivní existence (nutnosti) určujícího zvláštního zájmu, jehož prostřednictvím je pro tu kterou konkrétní situaci či proces garantována realizace společenských zájmů vázaných k reprodukci sociální reality jako celku. Je to ale též konstatování existence rozporů zvláštních zájmů a jejich reprodukce ve struktuře vlastnických aktivit, životních způsobů jako celku a jejich nositelů.

Socialismem se otevřel prostor pro rozvinutí celostně systémové subjektivity, jejímž předpokladem je práce — práce každého — jako rozvinutí činné dimenze *vlastnického vztahu*, kde možnosti tohoto rozvinutí jsou samozřejmě modifikovány společenskou dělbou práce, či přesněji — konkrétní, historicky určitou dialektikou společenské práce. Sice v rozdílné míře a v rozdílných formách, nicméně každý člen společnosti je zde součástí vlastnického subjektu. V tomto smyslu je vlastnický subjekt *univerzální*, a nikoli již parciální.

Parcialita společenského vlastnictví zůstává zatím v něčem jiném: v odlišnosti vazby na celospolečenský (především ekonomický) zájem.

Souhrnný socialistický vlastník není prostou sumou stejně disponovaných jedinců, nýbrž soustavou vztahů mezi jedinci, diferencovanými především společenskou dělbou práce, stojícími tedy v nestejném, funkčně odlišném postavení, s odlišným jednáním v pracovní i mimopracovní sféře. Tuto odlišnost jednání přitom musíme předpokládat nejen z hlediska funkčního obsahu činnosti, daného místem v dělbě práce, ale i z hlediska jejího charakteru, svázaného s typem osvojení společenských vztahů, jež v konečných důsledcích znamená určitou nerovnost ve vnitřní struktuře celospolečenského vlastníka.

(7) „*Produkce kapitalistů a námezdních dělníků je ... hlavním produktem zhodnocovacího procesu kapitálu. Běžná ekonomie, která má na zřeteli jen produkované věci, na to úplně zapomíná.*“ (Dlužno říci, že obecně tuto skutečnost rádi přehlížejí i někteří naši sociologové — pozn. R. R.) Kapitál, říká dále Marx, je „nutně zároveň *kapitalistou*“, „objektivní podmínky práce — a ty jsou jejím vlastním produktem — nabývají vůči ní *osobnosti*.“ „V pojmu kapitálu je obsažen kapitalista“ [Marx 1974 : 127; další podstatné poznámky k problému i na s. 128 a 129].

Odlíšnost charakteru vlastnického jednání musíme předpokládat proto, že na základě nestejných pracovních a vůbec životních podmínek se s funkční specifikou utvářejí — jako „druhotný“ jev — i *diferencované druhy sepětí a závislosti vlastní reprodukce života jednotlivých lidí (rodin atd.) s celkem společenského reprodukčního procesu.*

Funkční *nestejnost* musí mít stále ještě svůj derivát ve funkční *nerovnosti*, v tom, že v individuální atd. rovině jsou určité formy reprodukce života *zdrojem* („nosem“), *celospolečensky organizujícího zájmu*, kdežto jiné formy této reprodukce plodí zájmovou ambivalenci. Z nich plynoucí zájmy, ač jsou objektivně nevyhnutelné, mohou být netečné vůči celospolečenskému zájmu či mohou směřovat proti němu, současně však — nakolik systémově se prosazují organizující zvláštní zájmy nového typu(8) — mohou být také rekul-tivovány nebo potlačeny ve prospěch jiných „položek“ v zájmových strukturách jednotlivce, rodiny, pracovního kolektivu, atd.

V tomto kontextu je však třeba zdůraznit — minimálně jako hypotézu —, že z hlediska vlastnictví není mezi funkční nestejností a funkční nerovností bezprostřední příčinná vazba. Z funkční nestejnosti jednání (z profesní či oborové odlíšnosti, z rozdílného podílu řídicích prvků atd.) především automaticky neplyne vlastnická nerovnost ve smyslu rozdílného stupně „osvojení“ role spoluvlastníka výrobních prostředků, tzn. i ve smyslu odlišného vztahu subjektu k organizujícímu zájmu (toho, nakolik je nositelem daného zájmu či nakolik mu musí být podřizován).

Platí-li tato hypotéza, pak také může platit, že organizující zvláštní zájem nelze spojovat (např. s odvoláním na existující společenskou dělbu práce apod.) pouze s jednou nebo několika výlučnými sociálními (socioprofesionálními) skupinami. V tom zřejmě tkví — v mnohém ještě zdaleka nespecifikovaný — obsah, konkrétně historické možnosti i meze *socialistické výrobní i mimovýrobní demokracie*. Přitom konkrétní, vědecká prověrka této hypotézy je zvláště důležitá v situacích, kdy změny v technologickém způsobu výroby staví určité výrazné akcenty v sociální dimenzi výrobního způsobu, jak je tomu i v současnosti.

Otázka organizujících zájmů (k níž se dále vrátíme) nás proto ještě jednou vede k souvislosti diferencované povahy zákonitostí, rozporů — a subjektů samých. Stručně řečeno: jestliže zákonitosti vývoje a fungování (jako zákonitosti reálné souvztažné, ale relativně odlišné) implikují odlišnost rozporů vývojových a rozporů funkčních, implikují i analogickou rozdílnost subjektů. Ve struktuře a dynamice společnosti — a tedy i ve struktuře a dynamice vlastnictví — je zjevně nezbytné, alespoň hypoteticky, rozlišovat *subjekty vývoje (změny) a subjekty reprodukce (fungování)*. Ve struktuře celospolečenského vlastnického subjektu tyto subjekty mohou být totožné, ale nemusí.

Subjekt společenského vlastnictví a stránky jeho vývoje

V určitém ohledu jsme již zdůraznili, že nejen pro analýzu kapitalismu, ale neméně i pro poznání zákonitostí socialismu a vůbec každé z etap rozvoje formace má zásadní význam abstrakce technologického a sociálního obsahu výrobního způsobu, resp. „*předmětně pracovního*“ a *sociálního* obsahu reprodukce výrobních vztahů. To znamená především ve smyslu určitého zobecnění, přesahu abstrakcí „*pracovní proces*“ a „*zhodnocovací proces*“ [Marx

(8) Což je proces svými mechanismy v principu shodný s přeměnou „třídy o sobě“ v „třidu pro sebe“, probíhající však nyní v nové situaci jako proces vnitro-třídního a mezitřídního formování celospolečenského vlastnického subjektu, vyrůstajícího na fundamentu třídní garance komunistické perspektivy.

1953 : 198 an.] za hranice konkrétně historické analýzy předchozích vládnoucích výrobních vztahů — kapitálu.

Pokud jde o sociální stránku věci, pak i pro výrobní vztahy nového typu nutně platí, že *vyzrávají* — a to znamená, že se jako vztahová soustava také stále zřetelněji personifikují. Přičemž zde je také — ve shodě s Marxovým viděním věci — *hlavním výsledkem* jejich reprodukčního a vývojového procesu *celospolečensky strukturovaný subjekt*.

Také pro socialistické výrobní vztahy logicky platí, že se (nutně jinak než kapitál, zatím však není zcela známo, jak) „zhodnocují“ v tvorbě a reprodukci společenského vlastníka. Strategický akcent na urychlení ve smyslu výrazných kvalitativních změn v mechanismech hospodářství — a v tomto významu produkce „věcných“ hodnot — je nemyslitelný bez souběžného akcentu na reprodukci „sociálních“ hodnot, není možný bez odlišení a pochopení dialektiky těchto stránek společenského reprodukčního procesu.

Odlišení produkce (resp. reprodukce) věci a produkce lidí ve smyslu subjektů neznamena ovšem, že produkce (reprodukce) subjektů postrádá svou vlastní „věcnou“ stránku. Z jedné strany zde jde o materiální podmínky života (zvláště práce) v nejširším smyslu slova, z druhé strany pak o prvky vlastního vývoje osobnosti člověka či vývoje subjektu jiného řádu (tj. vlohy, schopnosti atd., ve vztahu k práci pak pojaté jako komponenty pracovní síly).

Proto reprodukce subjektu je jistě také reprodukcí v tomto „věcném“ ohledu. I v tomto ohledu stojí nejen otázka, co je reprodukováno a užito, ale i otázka, *jak* je to reprodukováno a užito — i zde je namístě způsobový aspekt problému, aspekt způsobu života. Problém vlastnictví se však v tomto „věcném“ ohledu nutně obrátí v redukované a statické podobě „vztahu k předpokladům výroby“ — podmínkám objektivním, ale nakonec i subjektivním, jež jsou také bohatstvím společnosti. Tedy jako vztah k výrobním silám. Mění se výrobní prostředky, mění se pracovní síla člověka i jako určitá potence vztahu k výrobním prostředkům.

Tím se však nevyčerpávají zdroje změn pracovního a jiného jednání subjektů. *Realita vlastnictví*, vlastnických vztahů, sama o sobě *není jen pasivním důsledkem* výše uvedených změn, důsledkem *dynamiky výrobních sil*. Jako „faktor“ společenské reprodukce a vývoje, který je základním prvkem (výsledkem a součástí) historického kvalitativního skoku, je i určitou *sebe-podmínkou* (svého) dalšího vývoje. Avšak ani ona sama zase není přímou příčinou rozvoje nového typu vlastníka.

Buďme však konkrétnější. Optika „věcného“ vidění reprodukce a rozvoje vlastnického subjektu — a vůbec subjektu v relaci ke všem vztahovým formám — pochopitelně převládá. Jistě i pro metodologické příčiny: pro analytickou a interpretační dostupnost (včetně měřitelnosti sledovaných změn reality), jež možná přispívá například i k vysoké míře společenského i vědního soustředění na abstrakci mobilitních procesů, týkajících se v zásadě právě změn stavů (statusů, rolí), a nikoli současně vlastní dialektiky zdrojů jejich obnovy a změn v celistvosti společenských procesů. Daná optika má ovšem především svůj „objektivně“ založený význam, úměrný skutečné závažnosti dynamiky „věcných“ složek reality — především směru, míry a povahy pohybu společenských výrobních sil.

„Zhodnocování“ společenského systému toho či onoho typu je proto zpravidla sledováno spíše jako pohyb výrobních (a vůbec společenských) sil v jakési *konstantnosti* vztahů jako forem oběhu těchto sil, tj. jejich uplatnění, obnovy a vývoje. Je to určitý způsob redukovaného (ovšem nutného) vidění společenského reprodukčního procesu.

Proto už reflexe kapitálu jako vlastnictví má — zvláště ve studiích mobility — spíše podobu vlastnictví „věcné“ pojatého bohatství. Kapitál viděný jako „specificky připsaná, zděděná pozice ve sféře vlastnictví“ [Mach—Wesołowski 1982 : 146] je sice i zde chápán jako činitel výrazně diferencující životní šance apod., avšak nemusí být a nebývá analyzován jako prvek v systému rozporů-zdrojů společenského reprodukčního procesu.

Proto lze — alespoň částečně — uvažovat analogickým způsobem například i o úloze kultury (pojaté „jako celkový výsledek výchovných a socializačních činností realizovaných školou a rodinou“). Jak zdůrazňují Mach a Wesołowski, jsou funkce plněné prostřednictvím „dominující kultury“, jež je korelátorem celé společenské struktury (na rozdíl od účasti na kultuře jako korelátu společenského postavení), obdobné funkcím plněným prostřednictvím kapitálu jako vlastnictví [tamtéž : 150—152].

Avšak přestože pokusy o marxistické zvládnutí této problematiky takto de facto akcentují i určité souvislosti s rozpory a zákonitostmi fungování společenského systému, tj. též s produkcí a reprodukcí základních sociálních subjektů,(9) zůstává nakonec i zde důraz na parciální vidění reprodukce subjektu. To znamená také na podmínkách života a životním způsobu jako způsobu reprodukce jednak subjektivních dispozic (vlastností, schopností), jednak dispozic objektivních — de facto však *abstrahovaných* od vlastního procesu společenské reprodukce, a tedy i od *procesuality vlastnického systému*.

Pro marxistické vidění tohoto problému je však klíčovou věcí, že třídní sociální struktura je koneckonců primárně strukturou vlastnických vztahů, její vývoj je především *vývojem* těchto *vztahů* — a nikoli pouze změnami sil, dispozic apod. — jako soustavy diferencovaného, v socialismu celospolečenského vlastnického subjektu. Z hlediska životního způsobu pak je vývojem soustavy, v níž základním prvkem je celistvost projevu lidí jako producentů a reproducentů své společenské vlastnické subjektivity.

Je velkým nepochopením nebo důmyslnou fikcí, je-li tomuto vidění podouvána idea nehybnosti výrobních vztahů při průběžném a trvalém rozvoji výrobních sil (samozřejmě v rámci jedné formace), kde i Marxem vymezená všestrannost individua jako všestrannost jeho reálných a ideálních vztahů je

(9) Poukaz na funkční souvislosti kultury apod. není v nemarxistické literatuře ničím neobvyklým. Také citovaní autoři například nezapomínají zdůraznit, že Bourdieu (v práci *Les héritiers*, Paris 1964, Editions de Minuit;) a jeho spolupracovníci (Boudieu, P. — Passeron, J.-C., *Reproduction in Education, Society and Culture*, London 1977, Sage Publications) „přesvědčivě ukázali, že výchovný systém v kapitalistických zemích je jakoby naprogramován na ustálení kulturního kapitálu, majícího svůj původ v rodině, a v důsledku toho slouží jako skutečný stabilizátor existující společenské struktury, v níž držba tohoto kapitálu tvoří jedno z nejdůležitějších kritérií rozmístění jednotlivých individuí v této struktuře“ [Mach—Wesołowski 1982 : 152].

Uvedený závěr vybízí samozřejmě k úvahám o reprodukci a funkcích „kulturního kapitálu“ i v podmínkách socialistické společnosti, neboť je zjevné, že i zde dochází v daném smyslu k určitému intergeneračnímu zpevňování kulturních dispozic a k určitým sociálním důsledkům tohoto procesu. Nemůže být tím pádem pochyb, že také to je reálný moment formování osobnosti jako společenského subjektu v situaci nové společensko-ekonomické formace, jehož důsledky v reprodukčně stabilizačním i vývojovém smyslu společenského pohybu mohou být pozitivní i negativní, a nadto mohou být i proměnlivé v různých etapách dalšího vývoje socialismu.

Zdá se však, že metodologickou nosnost či aplikační dosah této analogie je možné prověřit až s analýzou a v kontextu reprodukční a vývojové dynamiky socialistických vlastnických vztahů, s rozbořem konkrétně historické určitosti vnitřní dialektiky zájmů celospolečenského vlastnického subjektu.

interpretována jako stav, k němuž se má dospět výlučně evolucí výrobních sil ke stadiu jejich plného rozvoje.

„Marx považuje za obtížné či neschůdné“ — říká R. Dahrendorf — „představit si sociální strukturu — výrobních vztahů — jako strukturu, jež se mění nedramatickým a nepřetržitým způsobem. Předpokládá, že výrobní vztahy jsou de facto neměnné nebo doslova neměnné. V každém případě je tomu tak po dobu trvání stadia nebo epochy historie... Veškerá změna sociálních struktur je revoluční změna“ [Dahrendorf 1979 : 58; celkově srovnej s. 55-60 aj.].

Takovou představu sice nelze vyloučit například ani u některých soudobých autorů hlásících se k marxismu, ale nelze ji připsat Marxovu konceptu reality, v němž jako hlavní výsledek reprodukčních procesů společnosti vystupuje subjekt (viz poznámky výše).

Koneckonců nejpodstatnější je v tomto ohledu sama skutečnost, že *dialektika evolučnosti a revolučnosti* ve vývoji společenských vztahů je stále výrazněji reflektována i v politicko-programových konceptech společenského pohybu: Nejen pro teorii, ale i každodenní životní empirii je nesporné, že „může vznikat a v praxi vzniká nezbytnost periodicky obnovovat formy společenských vztahů. Neboli, jak praví proslulý zákon objevený Karlem Marxem a Bedřichem Engelsem, uvést je do souladu s úrovní rozvoje výrobních sil. Tento úkol se za socialismu musí řešit v zásadě neustále, zdokonalováním těch či oněch stránek společenských vztahů. Pokud se však akutní přeměny nerealizují, zdržují se, a problémy se hromadí, je třeba přistupovat k radikálnějším prostředkům, použít revolučních metod“ [Gorbačov 1987 : 3].

Je věci stupně zralosti společensko-ekonomické formace, nakolik je její dialektice výrobních (a vůbec společenských) sil a vztahů vlastní evoluční ráz, nakolik se ve společenských procesech posílil evoluční charakter. Současně je ovšem v povaze komunistické formace, že jí odpovídající evoluční vývoj je radikální proměnou společenského subjektu. V první řadě právě jako vlastnického subjektu.

Sotva by tento *měníci se subjekt* mohl být „průsečíkem“ *neměnných společenských vztahů*. Sotva by ovšem také mohl být sám svébytným zdrojem společenské reprodukce a změny, pokud by *intence* jeho jednání nebyla *objektivně založena* jako možný prvek řešení existujících forem rozporů společenské reality jako celku.

To, oč tu běží, je především ekonomická dimenze společenského reprodukčního — tj. i „zhodnocovacího“ — procesu. Kapitál i socialistické výrobní vztahy⁽¹⁰⁾ mají, přes svoji zásadní rozdílnost, v jistém smyslu shodný „element“, jenž je „médiem“ reprodukce a „zhodnocování“ vládnoucích vztahů, a tudíž — což je v jistém ohledu totéž — i „médiem“ reprodukce a „zhodnocování“ společenských subjektů, jimiž jsou tyto vztahy personifikovány.

Tímto „elementem“ je *nadpráce* a související sociální formy a procesy *její tvorby, čerpání a absorpce*.⁽¹¹⁾ Socialistické vlastnické poměry a s nimi celá společensko-ekonomická formace jako proces mohou představovat nový způsob společenské reprodukce (a vývoje) v první řadě natolik, nakolik zna-

(10) F. Charvát tyto nové výrobní vztahy nazval „celospolečenskou prací“ [Charvát 1975 : 202 aj.].

(11) Jestliže se dnes začíná volat po ustavení či rozvinutí „ekonomické sociologie“ jako speciální ekonomické disciplíny (Zaslavská aj.), pak jistě jde o odezvu na objektivní společenské potřeby. Může být ovšem rozvíjena různými směry a nepochybně má předpoklady být v dobrém i špatném smyslu vědním „šlágre“ této vývojové etapy. Domníváme se však, že právě to, co jsme nazvali „sociálními formami a procesy tvorby, čerpání a absorpce nadpráce“, by mělo být alespoň jedním z klíčových předmětů takové disciplíny. Tím ji ovšem čeká navýsost teoretický úkol.

menají kvalitativně (od předchozích způsobů) odlišný způsob „čerpání nadpráce“. Neboť „nadpráce vůbec, jako práce nad míru daných potřeb, bude existovat vždy. V kapitalistické soustavě, stejně jako v otrokářské atd., má jen antagonistickou formu a je doplňována úplnou zahálkou určité části společnosti“ [Marx 1956 : 367].

Dokonce, jak se zdá, se musí tento nový způsob čerpání nadpráce projevit — alespoň po určitou dobu, pro soudobou epochu, neboť sám je součástí řešení rozporu mezi dvěma protikladnými společenskými soustavami — jako sociálně, a tudíž především ekonomicky *účinnější než kapitál*.

Přitom i v tomto ohledu musí být — alespoň jako hypotéza — zřejmé, že taková změna nejenže nenastává náraz, ale zpočátku je dokonce třeba počítat i s určitým poklesem produktivní schopnosti pracovní síly i s poklesem relativní úrovně reprodukce pracovní síly. Výrobní síly, tj. i pracovní síla lidí, — jež socialismus převzal od kapitalismu — jsou sice vyvinuty na určitý stupeň (na který zdánlivě lze „lineárně navázat“), avšak jejich dosa- vadní produktivní schopnost i reprodukční možnost je vázána na předchozí, aktuálně již neexistující nebo postupně mizející formy jejich projevu.(12) Také v tomto problému je alespoň náznak „věcné“ stránky „zhodnocování“ společenských poměrů.

Sociální stránka tohoto „zhodnocování“ souvisí nepochybně s tím, že nový způsob výroby i jako nový způsob čerpání nadpráce nevzniká koneckonců proto, aby narušil progresivní efekty kapitálu, ale aby je přetvořil a umocnil ve prospěch pracujících jako celospolečenského vlastnického subjektu.

Rozvoj socialistických (komunistických) výrobních vztahů probíhá jako dialektická negace kapitálového způsobu čerpání nadpráce — tedy donucovacího vztahu, který nutil „dělnickou třídu konat více práce, než vyžaduje úzký okruh jejích vlastních životních potřeb“. Jestliže se ve výrobním procesu kapitál „vyvinul ve velení nad prací“, kdy zosobněný kapitál „dává pozor, aby dělník konal své dílo řádně a s patřičným stupněm intenzity“ [Marx 1953 : 334], pak ani v podmínkách socialismu sám problém formy „velení nad prací“ neztrácí na významu. Její zdroje je možné najít opět primárně jen v objektivní dimenzi společenských reprodukčních procesů.

Je jistě věcí dlouhodobějšího badatelského úkolu a nikoli možností této stati odpovědět na otázku, čím a následně pak i *kým* bude *každý* člověk této společnosti — v původním či nějakém novém smyslu — *nucen k práci jako nadprací*. V kontextu našich dosavadních úvah je však možné i nutné alespoň položit, když ne uceleněji zodpovědět, další navazující závažné otázky.

Existují a mění se s vývojem společnosti difference v tom, co a kdo bude nutit pracující, aby „šli“ nad rámec svých vlastních životních potřeb? Existují ti a jaké jsou rozdíly mezi těmi, kteří chtějí nebo nechtějí jít nad tento rámec, kteří nad tento rámec jít musí a kteří nemusí? Jaké „věcné“ a vzta- hové podmínky vedou k takovým rozdílům, pokud ovšem tyto rozdíly existu- jí? Jaké jsou specifické rozpory a zákonitosti reprodukce a vývoje v celku životních forem takto diferencovaných subjektů? V čem se tu odráží celist- vost společenského subjektu, v čem tkví jeho vnitřní rozpornost jako zdroj společenské změny a jako zdroj společenské reprodukce — a tedy jako zdroj jeho jednání jako vlastníka socialistického typu?

(12) Formy vlastní společenské pracovní činnosti jsou vztahy, jež se vytvořily nezávisle na lidech jako jednotlivcích a jež původně „vystupovaly“ jako podoby kapitálu, jako kombinace přivtělené kapitálu. „A to nabývá tím reálnější formy, čím víc se... sama pracovní síla dělníků těmito formami pozměňuje, takže ve své samostatné formě, tj. *mimo* tuto kapitalistickou společnost, se stává bezmoc- nou a její samostatná výrobní schopnost se úplně podlamuje...“ [Marx 1958 : 398–399].

Životní způsob v logice prvních kroků vývoje socialistických vztahů: základní poznámky

Dříve, než budeme moci alespoň zčásti odpovědět na uvedené otázky, je nezbytné alespoň stručně charakterizovat specifičnost příslušných stránek reality, s nimiž vývoj socialistické společnosti vstoupil do současné etapy. A zde je skutečností, že zatím známe jen velmi málo i o základních zákonitostech období, jímž dosud socialistická společnost prošla.

Bylo již řečeno, že v procesu „zhodnocování“ nových výrobních vztahů — a tudíž i pro pochopení vztahů mezi vývojem životního způsobu a proměnamí vlastnických poměrů — hraje klíčovou roli problém nadpráce. Pro nás pak v kontextu s problémem potřeb.

„Velkou dějinnou stránkou kapitálu je to, že *stvořil... nadpráci*, práci z hlediska pouhé užitné hodnoty, pouhé obživy nadbytečnou“, říká Marx a dodává, že tato jeho historická úloha je dovršena, jakmile rozvoj individuálních potřeb staví nadpráci jako obecnou potřebu — čehož druhou stránkou je všeobecná pracovitost a stálý vzestup její produktivnosti jako všeobecný majetek „nového pokolení“ [Marx 1971 : 288].

Avšak ani v socialismu této etapy neplyne *automaticky a všeobecně* nadpráce — jako hodnota pro pracujícího člověka — přímo z *individuálních* potřeb lidí. I zde se v té či oné míře jeví jako *nadpráce nad potřebu* konkrétního pracovníka, jako práce nad konkrétní historicky vyvinutou úroveň reprodukce určité pracovní síly a vůbec veškerých životních sil určitého člověka a jeho bezprostředních kolektivních forem (rodiny, pracovního kolektivu).

Ale v mnohém se musí nutně jevit také práce jako *práce „pod potřebu“* daného pracovníka, postaveného do jiných vlastnických podmínek (vzniklých vlastně jako „uspokojení“ obecné potřeby vyvolané rozvojem individuálních životních, především pracovních dispozic a potřeb), pracovníka s určitou úrovní pracovní a vůbec sociální síly.(13)

Zůstaňme však u první z těchto možností. I v socialismu potřebuje pracovník k tomu, aby „uhájil svou existenci“ v sociotřídním a profesionálním smyslu, pracovat zpravidla jen část pracovního dne. Ale nové vlastnické postavení mění radikálně jeho možnosti jako subjektivního činitele. A to tak, že jak se zdá může „konečně“ — krátkodobě i dlouhodoběji — realizovat to, co je v zásadě nemožné pro námezdního pracovníka v kapitálovém smyslu: totiž jednat adekvátně svým individuálním potřebám.

Ale to mimo jiné znamená, že též může *reálně* pracovat jen část pracovního dne (nominálně zpravidla musí), že může svým výkonem práce v té či oné míře *nerealizovat nadpráci*. A tedy tím, že jako spoluvlastník tuto nadpráci „nepodnikne“, také projevit *nový typ vlastnictví v jeho ještě negativní formě*.

Nejen v myšlence, ale také reálně se komunismus nemůže vyhnout vývojovým krokům, které mohou v té či oné míře vyznít tak, že „celý svět bohatství, tj. celý svět předmětné podstaty člověka, přechází ze vztahu výlučného manželství se soukromým vlastníkem do vztahu všeobecné prostituce se společností“, kdy „všeobecná závislost, ustavující se jako síla, je skrytou formou, ve které se ustavuje *hrabivost*, která se jen ukájí *jiným způsobem*“.

(13) „To, co se na straně kapitálu jeví jako nadhodnota, jeví se na straně dělníka právě jako nadpráce nad jeho potřebu jako dělníka, tedy nad jeho bezprostřední potřebu k uchování jeho života“ [Marx 1971 : 288]. *Výchozím* určením pracovní síly v kapitálových poměrech je to, že je uplatňována ve formě práce abstrahované od své subjektivity.

A nemůže se vyhnout ani stavu, kdy v sebereflexi nový společenský systém „ještě nepostihl pozitivní podstatu soukromého vlastnictví a zrovna tak ani neporozuměl lidské povaze potřeby“ [srovnej Marx 1967 : 93—95].

Je nutno si totiž povšimnout skutečnosti, že například v současnosti rozsáhlé (vědou) evidované a v zásadě negativně hodnocené projevy takových pracovních orientací, jež směřují jen do úrovně uspokojení spíše základních nebo tzv. „průměrných“ potřeb, propojené s tendencemi oslabení role společenského výrobce ve prospěch role samozásobitele či s dalšími privatizačními tendencemi, není adekvátní chápat pouze jako prostý krok zpět, natož pak jako důsledek obecné „neúčinnosti“ nových výrobních vztahů.

V dialektice prosazování nového výrobního způsobu (tj. i nových výrobních vztahů) se zjevně objevují určité „inverzní“ formy, s nimiž — fakticky jako s průvodním jevem pokroku a nikoli projevem historického omylu — je nutno počítat. Tímto argumentem samozřejmě nesměřujeme ke zdůvodnění nějakého stavu (ve smyslu jeho „správnosti“), ale k vyjádření logiky vývoje.

Misto rozsáhlého dokazování stačí snad si připomenout určitý vývojový „vzorec“, vyjádřený jedinou pasáží z Grundrissů: „V *Times* z listopadu 1857“ — píše Marx — „se rozkošně vzteká jeden západoindický plantážník. S velkým mravním rozhořčením vykládá tento advokát — aby obhájil znouzení otroctví černochoů — jak se *quashees* (svobodní černoši z Jamajky) spokojují tím, že vyrábějí jen to, co je absolutně nutné pro jejich vlastní potřebu, a za skutečný přepych nad tuto «užitnou hodnotu» pokládají jediné lenošení (sladké nicděláni); jak se čerta starají o cukr a o fixní kapitál vložený do plantáží, naopak se ironicky pošklebují tomu, jak plantážníci krachují a dokonce i křesťanství, kterému je naučili, užívají jen k okrašlování této škodolibosti a indolence. Přestali být otroky, ale nestali se námezdními dělníky, nýbrž samozásobiteli, rolníky, kteří pracují pro vlastní nutnou potřebu“ [Marx 1971 : 289].

Tak jako osvobození člověka od bohatství jako „poměru panství“ (tedy zrušení bezprostřední nucené práce) ještě neznamená, že automaticky přechází ke zprostředkované nucené práci (není-li k tomu ještě nucen objektivními podmínkami a v kontextu s nimi subjektivně motivován) jako podstatnému stupni zespoledenštění práce, neznamená pochopitelně ani osvobození od kapitálu automaticky všeobecnost projevu společenského vlastnictví. Jak ostatně dobře víme.

Na úrovni *životního způsobu jedince* či rodiny atd. znamená spíše *vyvázání se z panujících vztahů* (bývalých, ale i rodících se), mnohdy ještě skryté pod vrstvami jednání (například pracovního), jež se vyvinulo v rámci starých výrobních vztahů. Znamená jakousi přechodnou „emancipaci“ člověka v podobě uvolnění a projevu „soukromé“ subjektivity.

Avšak tato subjektivita se již okamžikem svého vzniku dostává *do rozporu* nejen *s potřebami reprodukce společenských* produktivních sil, ale koneckonců *i s potřebami reprodukce a uplatnění vlastních*, předchozím vývojem konstituovaných sil daného subjektu. Nakonec musí negovat sebe sama — a začít řešit zmíněné rozpory — tím, že si dané individuum, pracovní kolektiv, rodina atd. hledá a prosazuje svůj prostor na jedné straně jako *subjekt svého vlastního životního způsobu*, na druhé straně jako *společenský subjekt*.

Literatura

- Andropov, J.: *Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR*. Rudé právo, 24. 2. 1983.
Dahrendorf, R.: *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*. Chicago — London, The University of Chicago Press — Weidenfeld and Nicolson 1979.

- Filipcová, B.: *Perspektivy socialistického způsobu života a intenzifikace československé ekonomiky*. Praha, ÚFS ČSAV 1985.
- Gorbačov, M.: *Projev na slavnostním shromáždění československo-sovětského přátelství v pražském Paláci kultury*. Rudé právo, 11. 4. 1987.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Lenin, V. I.: *Nejbližší úkoly sovětské moci*. In: Vybrané spisy II. Praha, Svoboda 1950.
- Mach, B. W. — Wesołowski, W.: *Ruchliwość a teoria struktury społecznej*. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1982.
- Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1844*. In: Odcizení a emancipace člověka. Praha, Mladá fronta 1967.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Kapitál III-2*. Praha, SNPL 1956.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
- Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě III*. Praha, Svoboda 1968.
- Růžicka, R.: *Podmíněnost vývoje a povaha společenských vztahů etapy rozvinutého socialismu*. Filozofický časopis 1986, č. 1.
- Siusiukalov, B. I.: *Socialistická spoločnosť (problémy dialektiky rozvoja)*. Bratislava, Pravda 1976.
- Uledov, A. K.: *Sociologičeskije zakony*. Moskva, Mysl 1975.
- Zich, F.: *Sociální procesy. Metodologické otázky zkoumání dialektiky společenského vývoje*. Praha, Svoboda 1986.

Резюме

P. Ружичка: Общественная собственность и проблема противоречия

Статья рассматривает проблематику процессуальности созревания и конкретно-исторического содержания общественных имущественных условий в положении, когда развитость социализма означает, что в основе его динамики лежат свойственные общественно-экономической формации противоречия. Автор подчеркивает сложность марксистского понимания феномена собственности и значение противоречия в логике его функционирования и развития. Путем анализа двойственного характера противоречия в имущественных (производственных и вообще общественных) отношениях автор приходит к различению и аргументации характера эволюционных и воспроизводственных (функциональных) противоречий. В контексте анализа воспроизводственных противоречий как основы общественно-экономической формации и новых имущественных отношений он рассматривает также проблему поиска основных противоречий социализма.

Общественный воспроизводственный процесс автор рассматривает с ударением на субъективной стороне собственности — на проблеме олицетворения, или же субъективности имущественных отношений и ее проявления в образе жизни. Поэтому анализ далее направлен на диалектику интересов и пока он скорее указывает на роль организующего интереса как элемента в воспроизводственном разрыве противоречия частных интересов и в реализации интересов всего общества. Тем самым он приходит и к вопросу структуры, функциональной дифференцированности и единства общественного субъекта собственности (совокупного социалистического собственника), в этих рамках и к отношению функциональной неодинаковости и имущественного равенства. Помимо прочего, автор выводит также необходимость гипотетичного различения субъектов развития (изменения) и субъектов функционирования (воспроизводства).

Автор с использованием подхода Маркса к производству и к развитию общественных отношений отмечает, что и в социалистическом обществе основным результатом «повышения ценности» производственных отношений является сам субъект-собственник. Автор изучает «вещественную» и относительную сторону воспроизводства этого субъекта (включая последствия пренебрежения связью динамики этих сторон) и рассматривает этот вопрос в расширенных рамках диалектики эволюционности и революционности движения общества. Ключ к анализу «повышения ценности» новых правящих отношений он усматривает в изучении создания, черпания и поглощения прибавочного труда

т. е. в изучении собственности, способа производства и образа жизни как нового способа «черпания сверхтруда» и указывает на некоторые моменты его развития.

В заключении автор формулирует ряд научно-исследовательских вопросов для дальнейшего изучения и затрагиваются закономерности связи и процесса формирования субъекта-собственника и образа жизни (где ядром является движение потребностей), относящихся к периоду, через который социалистическое общество уже прошло.

Summary

K. Růžicka: Social Ownership and the Problem of Contradiction

The paper deals with the problems connected with the processes of maturing and with the concretely historical content of social ownership relations in a situation where the development stage of socialism is indicative of the fact that its dynamics is based on contradictions intrinsic to the socio-economic formation. Stress is laid on the complexity of the Marxist conception of the phenomenon of ownership as well as on the value of contradiction in the logic of its functioning and development. By way of analysing the ambiguous character of contradiction in ownership relations (production and social relations in general), the differentiation and argumentation of the character of developmental and reproduction (functional) contradictions are arrived at. Also the problem of searching for most relevant contradictions of socialism is subjected to examination within the context of analysing reproduction contradictions as the framework of the socio-economic formation and of new ownership relations.

In considering the social reproduction process, emphasis is laid on the subjective aspect of ownership — on the problem of personification or subjectivity of ownership relations and its manifestation in the way of life. The analysis therefore goes on to examine the dialectics of interests and, for the time being, only roughcasts the role of organizing interest as an element in the reproduction dimension of the contradiction of special interests and in the realization of all-social interests. Thus it also becomes concerned with questions of the structure, functional differentiation and unity of the all-social ownership subject (aggregate socialist owner) and, within this framework, also with the relation between functional inequality and ownership equality. Among other things, also the necessity of a hypothetical distinction between subjects of development (change) and subjects of functioning (reproduction) is pointed out.

The application of Marx's approach to the reproduction and development of social relations allows to infer that, even in socialist society, the principal outcome of the "valorization" of production relations is the ownership subject himself. The "objective" and relational aspects of the reproduction of this subject (inclusive of the consequences of disregarding the continuity of the development of these aspects) are examined, while the present problem is considered within the broad framework of the dialectics of the evolutionary and revolutionary character of the society's motion. The key to the analysis of the "valorization" of new ruling relations is seen in the research into the creation, exploitation and absorption of surplus labour, that is, in the study of ownership, of the mode of production and of the way of life as a new mode of "exploiting surplus labour", and some moments of its development are outlined.

In the final part of the paper some important research problems for further study are formulated and reference is made of inherent laws governing the interrelation and the process of the formation of the ownership subject and the way of life (the core of which is the motion of needs), having in view the periods which, so far, socialist society has passed through.